

КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ГЕОГРАФІЇ, ТУРИЗМУ ТА ІСТОРІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ
МУЗЕЙ ІСТОРІЇ НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

ІХ Історико-краєзнавчі читання

КРИВОРІЖЖЯ: ПОГЛЯД У МИНУЛЕ...

20 квітня 2023 року

Вадим Яшин,
кандидат історичних наук, доцент;
Криворізький державний педагогічний університет

ДЕКОМУНІЗАЦІЯ ТОПОНІМІЇ В КРИВОМУ РОЗІ У 2016 РОЦІ

9 квітня 2015 року Верховною Радою були ухвалені законодавчі акти, що згодом набули загальної назви «закони про декомунізацію». Це чотири закони: «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» (закон № 314-VIII); «Про увічнення перемоги над нацизмом в Другій світовій війні 1939–1945» (закон № 315-VIII); «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» (закон № 316-VIII) та «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» (закон № 317-VIII)².

Метою статті є публікація спогадів та оціночних суджень учасника Робочої групи з декомунізації на Криворіжжі, створеної на базі, на той час, Криворізького педагогічного інституту КНУ. У пропонованій статті частково використано матеріали попередніх спогадів автора, 2016 року. Частина матеріалів була опублікована у дуже вузькому, камеральному виданні мізерним тиражем, тому залишилася невідомою, що й спонукало автора знов звернутися до цієї тематики.

Міська влада, посиляючись то на вибори, що відбувалися восени 2015 року, або, як можна уявити, просто затягуючи час, усіляко уникала початку процесу декомунізації. Це дало можливість групі колишніх промислових та владних посадовців міста, на чолі із,

² Далі в цьому тексті – закони про декомунізацію.

також колишнім, народним депутатом, звернутися до міського голови із власними пропозиціями щодо декомунізації. Пропонувалося переназвати усього декілька вулиць та дати їм імена колишніх керівників металургійного заводу та деяких покійних можновладців. Без сумніву, це була би профанація декомунізації.

Інші пропозиції, були надані від імені міського краєзнавчого музею. Проте, вони також стосувалися лише невеликої частини об'єктів, що підлягали б перейменуванню і, здебільшого, тих, що знаходилися в історичному центрі міста. Відтак, і ці пропозиції не могли бути визнані адекватними. Ставало очевидним, що спроби поодиноких аматорів подолати цю гору є провальними.

Закінчувалися й можливості маневру в міській владі. По-перше, завершилися місцеві вибори, під час яких влада намагалася не робити активних політичних рухів, а, по-друге, із різкою заявою стосовно необхідності виконання закону про декомунізацію виступив голова Дніпропетровської ОДА. У таких умовах ставала реальною загроза часткової, обрізаної, профанованої, фіктивної декомунізації Кривого Рога.

Зваживши на це, у справу включилася академічна спільнота Криворізького педагогічного, на той час – ще інституту. У грудні 2015 року, за ініціативи керівництва інституту та профспілкового комітету, при особистій підтримці проректора Криворізького національного університету, професора Ярослава Шрамка та голови профкому, доцента Людмили Бурман, було створено робочу групу із розробки пропозицій щодо перейменування об'єктів Кривого Рога, що підпадають під дію законів про декомунізацію. До робочої групи було запропоновано долучитися фахівцям в галузі історії, краєзнавства, топоніміки, географії та філології – співробітникам кафедр історичних (всесвітньої історії,

історії України), географічних, філологічних (української мови та літератури). Також до робочої групи увійшов народний депутат першого скликання, пан Микола Коробко, який, на жаль, нещодавно відійшов у Вічність. Включення шановного пана Миколи до складу групи було виявом визнання його суттєвої ролі у політичному житті міста, активної патріотичної, національно-державницької позиції. Майже одразу по новорічних святах комісія приступила до роботи.

Головні підходи щодо декомунізації топонімів були запропоновані професором Ярославом Шрамком на першому засіданні робочої групи. Серед іншого, наголошувалося на максимальному відновленні історичних назв, увічненні пам'яті борців за волю і незалежність України, збереженні і відновленні історичної пам'яті в цілому.

Засідання Робочої групи відбувалися майже щодня, розпочиналися о 9 чи 10 ранку і продовжувалися до 15-17 години із 1-2 невеликими перервами. Більшість засідань відбувалася в приміщенні кафедри фізичної географії і 1-2 рази, у зв'язку із сильним холодом, в кабінеті заступника директора (на той час) інституту.

Перше завдання, яке постало перед робочою групою – це виявлення усіх топонімів міста, що підлягали декомунізації. Років із 25 тому, коли дійсно треба було б проводити декомунізацію, ми б витратили силу часу на пошук усіх назв, але зараз у пригоді стала інформаційна епоха. Завдяки співробітникам Ресурсного центру міста, пошукова частина діяльності Робочої групи була прискорена і полегшена настільки, наскільки взагалі її можна було полегшити і прискорити в наш час. На сайті Ресурсного центру³ вже була зібрана інформація про 1568 вулиць і майданів міста із їхніми

³ UPL <http://krogerc.info/ua/streets/list.html> (дата звернення 31.11.2016)

світлинами, коротким описом, переліком попередніх та історичних назв.

Справа в тому, що масове перейменування вулиць і площ вже відбувалося в Кривому Розі, як і в Україні, раніше. Перша хвиля перейменувань відбувалася у 1920-ті роки і пов'язана із приходом до влади більшовиків, що намагалися увічнити імена своїх ідолів і вбитих під час захоплення влади адептів у назвах вулиць і майданів міста. Під час другої хвилі, що прийшлася на 1930-ті роки, вулиці й площі називалися іменами «сталінських наркомів» та видуманих героїв пропагандистських сталінських казок: фальшивих «стахановців» (народ влучно назвав їх «стаКановцями», маючи на увазі повальну пристрасть цих «героїв», як і самого Стаханова, до горілки — «стакану»), таких же фальшивих або напівфальшивих героїв «підкорення» морів, океанів та хмар. Наприкінці 1930-х років частина топонімів була знову переназвана: спочатку «вірні сталінці» пожерли «вільних лєнінців», потім цих «вірних сталінців» пожерли «найвірніші сталінці», відтак деякі назви довелося змінити.

Після вигнання нацистами у 1941 році більшовиків, топоніми знову змінилися. Ця, хоча і нова, але така ж окупаційна як і радянська, влада, за тимчасових політичних причин виявилася терпимішою до національних проявів. Місцева українська громада, примарно сподіваючись на відновлення національного життя, вітала нові назви вулиць. Так, в Кривому Розі уперше, та ще й в центрі міста з'явилися вулиці Михайла Грушевського, Миколи Садовського, Євгена Коновальця, Марії Заньковецької, Марка Кропивницького, Панаса Саксаганського, Симона Петлюри, Івана Мазепи, Івана Богуна, площа Богдана Хмельницького, Івана Гонти, Івана Франка, Миколи Лисенка, Северина Наливайка, княгині Ольги, Петра Сагайдачного тощо. (Зазначимо принагідно,

що у 2016 році ані Робочій групі (за різних чинників), ані громаді міста так і не вдалося домогтися, щоби у місті з'явилися, зокрема, вулиці С. Петлюри, І. Мазепи, Є. Коновальця, С. Бандери, вояків УПА⁴, тощо).

Після вигнання нацистів і відновлення більшовицької окупації у формі советської⁵ влади, топоніми були частково відновлені та до них додалися 2-3 десятки годонімів на честь назв військових частин та імен загиблих солдатів.

Так зване «розвінчання культу особи» мало наслідком зникнення буквально декількох назв, пов'язаних з іменами Сталіна а також Молотова, Кагановича та інших вищих посадовців, хто якимось незбагненим дивом дожив до смерті «кращого друга фізкультурників». Натомість, вулиці називають іменами тих «вірних сталінців», хто все ж не дочекався смерті советського фюрера позбавилися життя у катівнях НКВС: Якіра, Постишева, Тухачевського, Косіора та ін.

Чергове перейменування почалося у другій половині 1960-х рр., активізувалося в середині 1970-х і поступово зійшло на початку 1980-х рр. Частина вулиць із політично нейтральними назвами (наприклад, Трамвайна, Біжецька тощо) та деякі інші були переназвані на честь советських урядовців, партійних клерків-функціонерів та менеджерів⁶ важкої промисловості: Рязанова (колишня Трамвайна, поч. 1980-х), Олійникова

⁴ Навіть скромна пропозиція дати ім'я Українських Воїнів колишній вулиці Постишева, де знаходиться братська могила воїнів та військомат, виявилася нездійсненною. Тож вулиця була названа іменем одного покійного нардепа, особисті заслуги якого перед містом і Україною потребують уточнення.

⁵ Така назва є точною і її доречно було б застосовувати в науковому дискурсі. Ця влада є чужою для українського народу, відтак має називатися займаним словом, як у європейських мовах, зокрема.

⁶ Так точніше, ніж «керівник важкої промисловості»: одразу зникає ореол видуманих пропагандою «видатних заслуг» банальних менеджерів середньої та вищої ланки.

(колишня Бежецька, тоді ж), Мелешкіна (колишня Бульварна), Галатова (Алтайська), Дімітрова (Нікопольська) тощо. Початок космічної ери також вплинув на топонімію: на карті міста з'явився проспект Гагаріна (Дніпропетровське шосе), вулиця Космонавтів та ін. У другій половині 1980-х виникають декілька нових топонімів на честь криворіжців, що загинули під час агресії СРСР в Афганістані. У 1990-ті та на початку 2000-х перейменування, за невеликим виключенням, майже не було.

Робоча група, між тим, ясно усвідомлювала, що теперішнє перейменування мало стати наймасовішим за весь час і найрадикальнішим: топонімічна пам'ять про тоталітарний режим має згинати там же, де й сам режим. Цим керувалися члени Робочої групи, коли відшукували ті топоніми, які підлягали б декомунізації. Усього таких топонімів, серед яких назви вулиць, площ, скверів та парків, було виявлено 251.

Інше важливе питання, що постало перед Робочою групою, це дотримання принципу відповідності назви особливостям міського об'єкту. Тобто, не можна, наприклад, давати головним вулицям загальноміського значення назви штибу «Квітова», «Липова» тощо, якщо це не обумовлено історичними або іншими важливими чинниками (наприклад, Унтер ден Лінден – «Під липами», в Берліні). Відповідно, не можна називати маленькі, локального значення міські об'єкти іменами видатних осіб або політичних подій. Цей принцип неухильно дотримувався в роботі. Але на жаль, остаточний, затверджений і введений в дію варіант, був невідомо ким, десь вже поза межами академічних стін, підданий виправленням суто політичного характеру і частково цей принцип було порушено.

Так, Робочою групою пропонувалося назвати проспект Держинського проспектом Олександра Поля,

площу Дзержинського, задля збереження локальної тотожності назв, що склалася історично – майданом Олександра Поля вулицю Іллічівську – вулицею Старих Рудників, і це відповідало б принципу історичності: колишній рудник Дзержинського – найстаріший на Криворіжжі і діяльність самого Поля тісно пов'язана з цією локацією.

Утім, проспект Дзержинського отримав кострубату, незрозумілу, напівзкальковану з російської, назву «проспект Героїв-підпільників». По-перше, пам'ять підпільної групи І. Демиденка вже увічнена в назві вулиці, що перетинає пр. Дзержинського. По-друге, слово «підпільний» в українській мові означає дещо, що знаходиться окрай поля (напр. річка Підпільна), а не «подпол» (рос.).

Також вулиця Іллічівська отримала абсолютно ненормальну, з огляду на стан, значення, розташування та історію вулиці назву «Гетьманська». Ця вулиця має стару забудову, частина вулиці на її початку взагалі ледь не напівзруйнована і тому назва «Гетьманська» виглядає просто завуальованим знущенням над українською історією.

Не вдалося перейменувати і вулицю Мелешкіна на вул. Івана Мазепи: все українське невідомо ким⁷ викреслювалося із пропозицій робочої групи. Зокрема, Робоча група чітко класифікувала площі і майдани (залежно від того, чи є цей простір відкритим чи він обмежений будівлями), але в остаточному варіанті якимось дивним чином жодного майдану не залишилося, тільки площі і це наводить на сумні здогадки.

Публічне обговорення пропозицій робочої групи відбулося 25 січня 2016 року на базі, на той час ще тимчасово Криворізького педагогічного інституту КНУ.

⁷ Насправді, відомо ким. Проте, як кажуть «не на часі».

Аудиторія 218 була заповнена повністю і саме обговорення продовжувалося більше 3 годин. До обговорення було запропоновано презентацію та інтерактивну карту, де можна було побачити локалізацію об'єктів. В цілому, обговорення було активним та місцями бурним. Більшість висловлених пропозицій було у подальшому враховано робочою групою.

Утім, залишалася ще одна «невелика» проблема: як примусити міську владу здійснити декомунізацію в Кривому Розі, базуючись на запропонованому Робочою групою варіанті. Це завдання було вирішене, можна сказати і випадково і не випадково. Але цей невеликий історичний сюжет варто залишити для спогадів його безпосереднім учасникам.